

*Житинський О. В.,**аспірант кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0290-4496>*

МОВНЕ ПИТАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В ДОБУ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання мовного режиму та фактичної ситуації щодо застосування мов у цивільному судочинстві Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року). Дослідження базується на архівних матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), що відображають дискусії з приводу застосування української та російської мов в найвищому судовому органі та назагал у судовій системі України під час правління гетьмана П. Скоропадського. Зокрема, автор дослідив листування голів та прокурорів генеральних судів з Президентом Державного Сенату про мовне питання у царині правосуддя.

Проаналізовано позиції сенаторів, прокурорів та голів генеральних судів Державного Сенату, присяжних повірених округу Київської судової палати, які здебільшого не вважали за можливе повносиле функціонування української мови у судочинстві та діловодстві судових установ, у тім числі Державного Сенату Української Держави, пропонуючи тимчасову двомовність або збереження домінуючого статусу російської мови. Встановлено, що для періоду українських визвольних змагань 1917–1921 років в цілому був характерним процес різноспрямованої українізації судової влади, водночас мовний режим у цивільному судочинстві Другого Гетьманату регулювався нормами неунезваженого українськими законами російського Статуту цивільного судочинства 1864 року.

На основі системного аналізу положень Статуту цивільного судочинства 1864 року з'ясовано, що мовою цивільного процесу він визначав російську мову. Доведено, що вирішальними чинниками, які детермінували неможливість запровадження української мови як єдиної або рівноправної мови судочинства в Державному Сенаті Української Держави були: нерозробленість української правничої термінології; брак перекладів законодавства і юридичної літератури українською мовою; недостатній рівень українськомовної компетентності більшості суддів, прокурорів, присяжних повірених і канцелярських службовців Державного Сенату; кадрова політика, що сприяла домінуванню в Державному Сенаті посадовців-вихідців з державних структур Російської імперії.

З огляду на зміст досліджених архівних матеріалів автор висловив думку про те, що здійснювати розгляд цивільних справ винятково чи бодай переважно українською мовою,

а так само запевнити фактичну рівноправність української та російської мов у цивільному процесі України періоду гетьманату Павла Скоропадського було неможливо з низки як юридичного, так і позаюридичного характеру причин. При цьому відсутність в Українській Державі спеціального закону, який би розв'язав питання удержавлення статусу української мови, зробивши її обов'язковою до застосування під час чинення правосуддя, була скоріше наслідком останніх.

Ключові слова: державна мова, мова судочинства, мова цивільного судочинства, Статут цивільного судочинства 1864 року, Державний Сенат, генеральні суди Державного Сенату, Українська Держава, принципи цивільного судочинства, цивільний процес, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Роль періоду визвольних змагань початку ХХ століття в розвитку вітчизняної цивільної процесуальної науки та практики чинення¹ правосуддя в цивільних справах, як правило, зостається поза увагою авторів навчальної літератури [2; 3] та наукових розвідок правознавців, що зчаста обмежуються невеликим загальним описом складного та мінливого суспільно-політичного становища тих часів (див., наприклад, [4; с. 14]). Комплексний аналіз історичного досвіду, принципів побудови української системи правосуддя та засад судочинства, зокрема цивільного, в роки перших українських визвольних змагань, з одного боку, допоможе уникнути помилок минулого, а з іншого – може стати в пригоді для вдосконалення функціонування сьогочасної судової системи України. Однією з засад цивільного судочинства на доктринальному рівні традиційно вважається мова судочинства. Водночас, як справедливо констатує харківський учений-процесуаліст В. А. Кройтор, питанню мови цивільного судочинства в літературі надається недостатня увага [5; с. 422–423]. Сьогодні назріла потреба у комплексному дослідженні проблем застосування державної та інших мов не лише в кримінальному процесі, а і в цивільному, позаяк низка аспектів цієї теми, включно з історичним, ще не стала предметом повноцінного наукового осмислення з боку вітчизняної правознавчої спільноти. Варто згадати і про те, що проблеми функціонування української мови як державної на законодавчому рівні визначено одним з пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень [6].

¹ Словосполучки здійснюють правосуддя і здійснення правосуддя, вжиті в тексті чинної Конституції України, – кальки російських словосполучок *осуществляют правосудие* і *осуществление правосудия*, тому їх потрібно замінити на словосполучки *чинять правосуддя* і *чинення правосуддя*. Див.: [1, с. 203].

Стан дослідження. Проблеми побудови та функціонування системи судочинства України протягом 1917–1921 років у своїх наукових розвідках так чи інакше висвітлювали Ю. Є. Вовк, Романюк Я. М. та Іванченко І. Б., Рум'янцев В.О., Лісогорова К.М., Сіваш О.М. та Гоцуляк С. Л., Усенко І. Б. та інші. В основі їхніх досліджень лежать праці істориків держави та права України, збірники документів тих років та архівні матеріали. Одним з дослідників, який здійснив своє історико-правне² дослідження на основі архівних матеріалів, працю якого можна знайти у приступних джерелах, є Ю. Є. Вовк. Його зусилля були спрямовані на з'ясування процесу утворення та діяльності Державного Сенату, у своїй розвідці «Утворення та діяльність Державного Сенату Української Держави у 1918 році» він побічно торкнувся і питання мови діловодства в найвищому судовому органі Другого Гетьманату [8; с. 35, 39]. Водночас предметом поточного дослідження є мовне питання в цивільному процесі Української Держави – як з погляду чинного в тім часі цивільного процесуального законодавства, так і з точки зору реального становища української мови у сфері правосуддя станом на квітень-грудень 1918 року.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні особливостей правного регулювання мовного режиму та фактичної ситуації щодо застосування мов у цивільному процесі в часи Української революції 1917–1921 років на основі аналізу архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі також – ЦДАВО України).

Виклад основного матеріалу. Після Лютневої революції 1917 року на українських землях ще певний час діяло цивільне процесуальне законодавство Російської та Австро-Угорської імперій. У Наддніпрянській (Великій) Україні в період визвольних змагань 1917–1921 років суди і надалі застосовували російський Статут цивільного судочинства 1864 року.

Водночас, як стверджують дослідники, особливістю періоду 1917–1921 років став процес українізації судової влади, який мав декілька проявів.

По-перше, замість ухвалення судових рішень «По указу Временного Правительства» суд почав творитися «іменем Української Народної Республіки» (після гетьманського перевороту затверджено новий титул – «іменем закону Української Держави») [9; с. 48, 53], а суди, що не сприйняли таку новацію, за часів Центральної Ради могли лишитися без фінансування з державної скарбниці. По-друге, було започатковано діяльність з вироблення української правничої термінології, перекладу найважливіших нормативних актів. По-третє, розпочалися процеси переходу на українську мову в діловодстві та судочинстві, вивчення української мови судовими працівниками. Хоч деякі судді наголошували на несвоєчасності та витратності таких змін [10; с. 317–320], вони стали важливим кроком модерної української нації у здобутті першого досвіду творення незалежної судової системи, що мала відповідати новим державним принципам.

Найвищою ланкою судової системи Української Держави був Генеральний Суд, 8 липня 1918 року реформований у Державний Сенат з трьох генеральних судів (адміністративного,

карного й цивільного) та Загальних Зборів Сенату. Президент Державного Сенату, що його призначав особисто Гетьман, разом з міністром юстиції був йому підзвітний. Усіх суддів (сенаторів) і голів генеральних судів за поданням міністра теж призначали наказом Гетьмана. Найбільшу увагу П. Скоропадський надавав саме реформуванню найвищої судової ланки, не в останню чергу через те, що він був визнававцем російської парадигми побудови державних, у тім числі судових, органів. Через цю прихильність частину прокурорів і голів генеральних судів становили вихідці з російських державних структур [8, с. 36–37; 9, с. 49–53; 11, с. 31–32].

Одним з наріжних каменів організації судової влади, який став предметом дискусій у період Української революції 1917–1921 років, було питання мови судочинства й діловодства в судах. Про значину мовного питання в судовому процесі того часу свідчать архівні матеріали періоду Другого Гетьманату, з якими нам вдалося ознайомитися в читальному залі ЦДАВО України, зокрібно листування голів та прокурорів генеральних судів з Президентом Державного Сенату про мовне питання.

Так, 2 листопада 1918 року Президент Державного Сенату надіслав запит до голів та прокурорів Карного, Цивільного та Адміністративного генеральних судів, а також до Прокурора Загальних Зборів Державного Сенату щодо можливості для Державного Сенату користуватися українською мовою. Контекст ситуації полягав у тому, що станом на початок листопада 1918 року на розгляді в Канцелярії Голови Ради Міністрів перебував «законопроект про мову, котра повинна вживатись в державних інституціях України» [12, арк. 6; 13, арк. 8].

У відповідь на запит Президента Сенату в листі від 19 листопада 1918 р. Прокурор Загальних Зборів Державного Сенату написав, що підготовка доповідей справ у засіданнях, подання прокуратурою висновків, викладення рішень та ухвал, готування канцелярськими справами до розгляду й назагал усе справочинство Державного Сенату не може відбуватися українською мовою з уваги на нерозробленість правничої термінології українською мовою та недостатній рівень володіння нею, який демонструвала значна частина, коли не більшість, сенаторів, прокурорів та службовців канцелярії. Зважаючи на це, негайне запровадження української мови у справочинство, на думку Прокурора Загальних Зборів, справило б негативний вплив на якість та швидкість роботи Сенату [14, арк. 16–16 зв.; 15, арк. 1 зв.-2].

Своєю чергою, замісник Голови Цивільного генерального суду в листі від 11 листопада 1918 року підтвердив правдивість даних преси про те, що з питання мови, якою послуговуються в Державному Сенаті, немає єдиної практики: доповіді, резолюції та ухвали можуть складати або українською, або російською, або паралельно двома мовами. Хоча Президент Державного Сенату просив ужити заходів з усунення цього «небажаного явища», однак в Суді таку практику пояснили відсутністю закону, який би однозначно розв'язав питання про державну мову. Настанова Цивільного генерального суду зводилася до того, що українська мова може претендувати на

² Відступ від загальноприйнятої термінології в цьому та інших місцях статті зумовлено висновками судді КСУ у відставці С. Головатого, яких він дійшов у монографії «Щодо мови правничої». Автор довів, що українське слово *правовий* є калькою совєтських часів, зукраїнізованою формою російського *правовой*. Натомість він пропонує питому українську лексему *правний*, що закономірно потрапила до III Універсалу Центральної Ради від 20 листопада 1917 р. Див.: [1, с. 7–8; 7, с. 161, 168, 189, 722, 859 та ін.].

статус державної, втім негайна реалізація такої претензії є не доцільною з уваги на нерозробленість української правничої термінології, брак перекладів чинних в Україні російських законів і наукової літератури українською мовою, а також недостатній рівень мовної компетентності, що його мала більшість судових діячів. З огляду на це, пропонувалося тимчасово використовувати в судочинстві та канцелярському листуванні російську мову поряд з українською та чимшвидше ухвалити мовний закон, який би розв'язав питання мови суду [16, арк. 9–9 зв.; 17, арк. 1 зв.].

У цьому контексті зауважимо, що на доконечній потребі ухвалити закон про державну мову наголошувало багато державних діячів того часу. Серед них був і в.о. Старшого прокурора Генерального Суду, який у посланні до Міністра юстиції Української Держави від 22 серпня 1918 року підкреслив, що наслідком відсутності закону про державну мову є продовження використання російської у зносинах з Генеральним Судом з боку деяких державних інституцій та приватних осіб. У зв'язку з цим, Генеральний Суд на Загальних Зборах 22 серпня 1918 року звернув увагу на бажаність ухвалення нового закону про державну українську мову [18, арк. 7-7 зв.]. З іншого боку, Прокурор та Голова Карного генерального суду у своїх листах до Президента Сенату відповідно від 13 та 23 листопада 1918 року заважали, що питання про мову судочинства й діловодства у Державному Сенаті принаймні до ухвалення закону можна було б розв'язати на рівні роз'яснень Загальних Зборів, яких так і не було надано [19, арк. 10-10 зв.; 20, арк. 17-17 зв.; 21, арк. 2-2 зв.; 22, арк. 5].

Найбільш аргументовано була відповідь в.о. Прокурора Цивільного генерального суду, що в листі від 18 листопада 1918 року навіть Президенту Державного Сенату таку статистику: з перших семи засідань Цивільного генерального суду в чотирьох було складено доповіді та написано резолюції винятково російською; у двох з цих чотирьох засідань товариші (себто заступники) Прокурора надали висновки у справі російською мовою, а в інших двох – українською. В одному засіданні доповідь було складено російською, а резолюції написано російською та українською. Лише у двох з семи засідань мовою доповіді, резолюції і висновків у справі була єдино українська. Він також наголосив, що «на канцелярські посади призначені особи, які до свого призначення не знали української мови і в короткий строк їх служби не мали можливості її вивчити...», а тому складання паперів українською вельми уповільнює справочинство. Зі змісту записки в.о. Прокурора вбачається, що переважна більшість сенаторів і товаришів Прокурора не вміла користуватися українською мовою у своїй діяльності, адвокатура (присяжні повірені) була цілком російськомовною, а мовою касаційних скарг та пояснень на них була винятково російська. Зрештою, російська нормативна база та юридична література, нерозробленість української правничої термінології підвели адресанта до висновку про те, що мовою суду може бути тільки російська. При цьому в.о. Прокурора Цивільного генерального суду покликався на приписи некасаваного українськими законами російського Статуту цивільного судочинства, у згоді з якими останнє мало провадитися російською мовою [23, арк. 13–15 зв.; 24, арк. 2 зв.-4].

З цього приводу зазначимо, що норми стосовно мови як засади цивільного процесу (за прикладом гласності, усності, змагальності) ухвалені внаслідок судової реформи 1864 року

російський Статут цивільного судочинства не містив. Водночас системний аналіз положень цього акта підтверджує те, що мовою цивільного процесу він усе ж визначав російську:

– стаття 261 Статуту встановлювала, що мовою позовних заяв іноземців має бути російська; підпис на них може бути зроблено іншою мовою, але з засвідченням через присяжного перекладача чи іншу відому суду особу перекладом російською мовою;

– пункт 2 статті 263 Статуту передбачав, що до позовної заяви додаються переклади документів, що їх написано іноземними мовами – ця вимога поширювалась як на іноземців, так і на російських підданих;

– статті 405 та 406 Статуту свідчать, що до допиту свідка, який не розумів російської мови, запрошували перекладача, а показання такого свідка записували обома мовами; після прочитання свідок підписував той з протоколів, який було складено відомою йому мовою;

– стаття 525 Статуту приписувала, що висновки «свідоущих людей» за загальним правилом слід було складати письмово, усна форма висновку допускалась як виняток, коли «предмет дослідження простий і нескрутний, а також коли свідучі люди належать до малограмотних чи недобре володіють російською мовою»;

– стаття 539 Статуту вміщувала таку норму: «Коли разом з актом, писаним іноземною мовою, надано російський переклад його, то суд може, з огляду на зміст акта, важливість його для справи і мову, якою він написаний, обмежитися сим перекладом, якщо протилежна сторона не вимагає його повірки»;

– пунктом 2 статті 1276 Статуту було врегульовано, що до прохання про виконання судових рішень іноземних держав необхідно було додати переклад рішення російською мовою [25, с. 120, 145–146, 218, 264, 268–269, 597].

З огляду на вищезазначене, заувага в.о. Прокурора Цивільного генерального суду з приводу того, що норми Статуту цивільного судочинства 1864 року, не скасованого в Українській Державі, встановлювали російську мову як мову суду, не була позбавлена правного підґрунтя. Водночас у тій самій записці до Президента Державного Сенату в.о. Прокурора Цивільного генерального суду допустив можливість визнання російської та української мов рівноправними, що, на його переконання, потребувало б створення окремих українських департаментів чи відділень у судових установах.

Своєю чергою, Прокурор Адміністраційного генерального суду листом від 15 листопада 1918 р. повідомив Президенту Державного Сенату, що підготовлення справ до судових засідань у генеральному суді повністю здійснювалося російською мовою, нею складали і доповідні у справах записки, які являли собою проекти ухвал. Резолюції суду та доповіді сенаторів складали, а канцелярське листування провадили переважно тією ж мовою. Стосовно можливості послуговуватися українською мовою в Державному сенаті Прокурор уважав, що «користування цією мовою під час судового розгляду сторін, які беруть участь у справі, було б уповні допустимим, але письмові роботи осіб Прокурорського Нагляду не можуть бути викладені українською мовою, позаяк небагато хто з осіб Прокурорського Нагляду володіє цією мовою» [26, арк. 12; 27, арк. 2].

Голова Адміністраційного генерального суду – сенатор Д. А. Носенко 13 листопада 1918 року у відповіді на запит Президента Державного Сенату висловив думку про те, що виклад

резольцій і рішень Державного Сенату, справочинство в канцеляріях Державного Сенату, розпорядження голови в засіданнях, доповіді справ і висновки прокурорів повинні бути викладені винятково російською як «єдино зрозумілою для всіх» мовою. Своєю чергою, «галицько-українська мова», з погляду сенатора, «поширено насаджуються і нав'язуються» в царині судочинства. З усім тим, Голова Адміністраційного генерального суду допустив можливість зробити виняток для «народного малоросійського нарідчя», що його він уважав можливим для використання сторонами (втім не повіреними), коли ті заявлять відповідне клопотання про надання усних пояснень рідною мовою «як у рівній мірі зрозумілою і посадовим особам» [28, арк. 11-11 зв.; 29, арк. 1-1 зв.].

Прикметно, що зауваження Голови Адміністраційного генерального суду про відсутність особливих непорозумін у зв'язку з питанням про застосування мов у судочинстві, «коли не вважати такими дріб'язкові питання про написання повісток, заголовків справ тощо» [28, арк. 11; 29, арк. 1], спростовується іншими архівними матеріалами. Так, у заяві сенатора М. І. Радченка до Адміністраційного генерального суду від 18 грудня 1918 р. висвітлено серйозну проблему: сенаторам, «які не одкидаючи того, що резолюція може бути викладена поруч і на російській мові, обстоюють, як необхідну умову, викладання її неодмінно на державній українській мові, – викладання резолюцій не доручається». Ці сенатори «ззначають на резолюції, що вони не можуть підписати її через те, що вона не викладена на державній українській мові», внаслідок чого виникає питання про юридичну силу резолюцій, не підписаних усім складом суду [30; арк. 18–19 зв.].

Про різномудство в питанні мови судочинства серед суддівського корпусу Державного Сенату переконливо свідчить записка сенатора С. П. Шелухина, що стала його своєрідною відповіддю головам та прокурорам генеральних судів. У ній український правник та громадсько-політичний діяч пристає до думки голови Адміністраційного генерального суду Державного Сенату в тім, що «потрібно усунути політичні та непристойні для Державного Сенату партійні міркування й обговорювати питання винятково з ділового боку». Водночас сенатор Шелухин завважує, що процес, «в яким сторонами фігурують українська й великоруська мови», почався з дня утворення Державного Сенату на місці Генерального Суду УНР, що «вживав тільки українську мову, не одкидаючи великоруської, як помічної і тимчасової», «розробляв українське право і українську юридичну мову та термінологію». За словами сенатора, робота Генерального Суду в тім керунку «йшла добре, спокійно, дружньо і єдинодушно, хоч судді належали до різних національностей, в тім числі і до великоруської» (22 квітня 1918 р. – ще до гетьманського перевороту С. П. Шелухин як міністр судових справ УНР так описував ситуацію: «В Генеральнім і Київським Апеляційнім Судах все ведеться українською мовою, починаючи од засідань, вироків, вирішень і т. д. і кінчаючи канцелярським діловодством» [10; с. 320]). Водночас сенатор критикує своїх колег, які «хотіли б скасувати попередню практику Генерального Суду відносно мови» та «хотіли б, щоб український народ було позбавлено його природних прав на рідну мову і сим покривджено», адже такі бажання, на його переконання, не можуть бути притаманні суддям. Є в записці сенатора Шелухина й емоційний складник: «Протестуючи проти політики й партійности, я з ролі Судді не виступлю, не вважаючи на тяжку образу, нане-

сену моєму національному чуттю і свідомости свого людського достоїнства тими з записок, якими українська народність, до якої я маю за велику честь належати, і українська мова понижаються до степені повної некультурности і здатности тільки для вжитку людей не освічених, темних» [31, арк. 327–328 зв.] (образливою автор, очевидно, вважав передовсім записку вже згаданого голови Адміністраційного генерального суду – О. Ж.).

Отож, ґрунтуючись на архівних матеріалах ЦДАВО України можна стверджувати про певну різностайність думок поміж сенаторів Державного Сенату стосовно мови, якою слід провадити судочинство та діловодство у найвищому суді Української Держави. Брак єдності суддівського корпусу з цього приводу вочевидь був зумовлений як проблемами нормативного регулювання, так і особистими поглядами з мовного питання, що їх мав конкретний сенатор. Утім, відображенням кадрової політики Гетьмана та мовної ситуації тієї доби можна вважати той факт, що жоден голова (за тодішньою термінологією – «предсідатель») чи прокурор генерального суду не надав ствердної відповіді щодо можливості запровадження української як єдиної мови судочинства та діловодства в Державному Сенаті, а всі листи прокурорів та голів генеральних судів у відповідь на запит Президента Державного Сенату було складено російською мовою.

Що ж стосується позиції тогочасної української адвокатури з питання мови суду, то в архівних матеріалах ЦДАВО України міститься постанова Київської ради присяжних повірених округу Київської судової палати від 24 вересня 1918 р. про російську мову. У цьому документі, з-поміж іншого, зазначено, що «за декілька місяців не можна вивчити того багатства мови і форм, що їх потребує судовий процес і змагальні папери», водночас «тієї мови, яка необхідна у складному мовленні та письмі сучасної науки, літератури й установ, в Україні, окрім російської, донині не було». Ба більше, повірені підкреслюють, що «як у цивільному суді, а надто в так званих “селянських земельних справах”, так і в карному – сторони, підсудні та свідки з місцевого селянського населення завжди говорили своєю рідною мовою, і не було жодного випадку, коли б судді, засідаючи одноособово чи колегіально, вдавалися до допомоги перекладача...», «жива форма усного суду, що наблизилася його до життя, цілком зрозуміла місцевому населенню російською мовою, як і російським суддям місцевою мовою» [32, арк. 3-5]. На цій підставі київські присяжні повірені дійшли висновку, що чинення правосуду при користуванні обома мовами є звичним і не потребує жодних змін, натомість звуження функцій російської мови у цій ділянці суспільного життя «було б рівносильним катастрофічному руйнуванню всього правового устрою» [32, арк. 5]. Безумовно, причиною такої позиції є тодішній суспільний контекст, який слід урахувати: російська десятиліттями була для українських адвокатів мовою, якою вони вивчали юриспруденцію, мовою чинних на той час законів і коментарів до них.

Насамкінець згадаємо про архівну записку тих часів, що відбиває наставлення «Російського народно-державного союзу» (м. Одеса), очолюваного І. Дусинським, «у зв'язку з майбутнім розглядом Державним Сенатом питання про юридичне становище російської мови в Україні». Звертаючись до Голови Державного Сенату, очільник цієї організації в листі від 16 вересня 1918 року апелював до «бажання корінного населення нашої рідної України», яке буцімто полягало у «визнанні прав державної мови саме

за мовою російською», і тільки таке рішення, з погляду автора листа, «задовольнить народ і буде корисним для процвітання та розвитку країни» [33, арк. 2].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна висувати, що питання мови, якою слід провадити судочинство, зосібна цивільне, в добу правління гетьмана Павла Скоропадського порушувалося на найвищій ланці судової системи Української Держави. З цього приводу висловлювалися представники громадських організацій та різних юридичних професій – присяжні повірені, окремі сенатори, прокурори та голови генеральних судів Державного Сенату, які назагал виступали з консервативних позицій, у тому числі з огляду на норми російського Статуту цивільного судочинства, що їх не було уневажено. Аналіз архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, дає змогу обґрунтовано припускати, що здійснювати розгляд цивільних справ винятково чи бодай переважно українською мовою, а так само запевнити фактичну рівноправність української та російської мов у цивільному процесі України в часи гетьманату П. Скоропадського було неможливо з низки як юридичного, так і позаюридичного характеру причин. При цьому відсутність в Українській Державі спеціального закону, який би розв'язав питання удержавлення статусу української мови, зробивши її обов'язковою до застосування під час чинення правосуддя, була скоріше наслідком останніх.

Література:

- Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад.: Сергій Головатий, Світлана Сидоренко, Ірина Савченко; комент.: Катерина Городенська, Лариса Колібаба, Валентина Фурса; вступ. слово Павла Гриценка; за заг. ред. Павла Гриценка, Сергія Головатого]; Конституц. Суд України, Пост. коміс. з питань правн. термінології; Ін-т укр. мови НАН України. Х.: Право, 2025. 352 с. URL: <https://ccu.gov.ua/library/movnyu-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku> (дата звернення: 27.01.2026).
- Комаров В. В. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Х.: Право, 2011. 1352 с.
- Ясинок М. М. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов.: у 2 т. Київ: Алерта, 2021. Т. 2. 572 с.
- Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х.: Право, 2012. 624 с.
- Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Х.: Право, 2020. С. 672 с.
- Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2024-%D0%BF#Text>.
- Головатий С. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К.: Наш Формат, 2024. 1016 с.
- Вовк Ю. Є. Утворення та діяльність Державного Сенату Української держави у 1918 році. Аналітично-порівняльне правознавство, № 6 (2024). С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.4>.
- Романюк Я. М., Іванченко І. Б. Іменем України: становлення судової влади у період Української революції 1917–1921 рр. *Право України*. 2017. № 3. С. 46–61.
- Усенко І. Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. К.: «Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2014. 503 с.
- Рум'янцев В.О., Лісогорова К.М., Сіваш О.М. та Гоцуляк С. Л. Судова система Української Держави гетьмана П. Скоропадського. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 5, 2023. С. 30–33. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/4>.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 6.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 8.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 16-16 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1 зв.-2.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 9-9 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 1611. Арк. 7-7 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 10-10 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 17-17 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2-2 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 5.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 13-15 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2 зв.-4.
- Судові статути 20 листопада 1864 року: з викладом міркувань, на яких вони ґрунтуються (російською мовою). Санкт-Петербург: типографія 2 відділення Власної Й. І. В. Канцелярії, 1867. Ч. 1: Статут цивільного судочинства. 1867. 763 с.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 12
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 11-11 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1-1 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 18-19 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 327-328 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 3-5.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 2.

Zhytynskiy O. The language issue in the civil procedure of Ukraine during the reign of Hetman Pavlo Skoropadskiy (according to materials from the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine)

Summary. This article is devoted to the study of the peculiarities of the language regime legal regulation and the real situation regarding the use of languages in civil proceedings in the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918). The study is based on archival materials from the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (Kyiv), which reflect discussions on the use of the Ukrainian and Russian languages in the highest judicial body and in the judicial system of Ukraine in general during the reign of Hetman P. Skoropadskiy. In particular, the author has examined the correspondence between the heads and prosecutors of the general courts and the President of the State Senate on language issues in the field of justice.

The positions of senators, prosecutors, and the heads of the State Senate general courts, as well as attorneys of the Kyiv Judicial Chamber, have been analyzed. Most of them did not consider it possible for the Ukrainian language to function fully in court proceedings and in the paperwork of judicial institutions, including the State Senate of the Ukrainian State, proposing temporary bilingualism or the preservation of the dominant status of the Russian language.

It has been established that the period of the Ukrainian liberation struggle of 1917-1921 was generally characterized by a process of multidirectional Ukrainization of the judiciary, while the language regime in civil proceedings of the Second Hetmanate was regulated by the Russian Charter of Civil Procedure of 1864, which had not been repealed by Ukrainian laws.

Based on a systematic analysis of the provisions of the 1864 Civil Procedure Code, it has been found that it defined Russian as the language of civil proceedings. It has been proven that the decisive factors that determined the impossibility of introducing Ukrainian as the sole or equal language of proceedings in the State Senate of the Ukrainian State were: the lack of developed Ukrainian legal terminology; the lack of translations of legislation and legal literature into Ukrainian; the insufficient level of Ukrainian language proficiency of most judges, prosecutors, attorneys, and clerical staff of the State Senate; personnel policy that promoted the dominance in

the State Senate of the officials who came from government institutions of the Russian Empire.

Considering the content of the archival materials studied, the author has expressed the opinion that it was impossible to conduct civil proceedings exclusively or even predominantly in Ukrainian as well as to ensure the de facto equality of Ukrainian and Russian in civil proceedings in Ukraine during the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi for a number of legal and non-legal reasons. At the same time, the absence in the Ukrainian State of a special law that would resolve the issue of establishing the official status of the Ukrainian language, making it mandatory for use in the administration of justice, was rather a consequence of the latter.

Key words: the State language, language of judicial proceedings, language of civil proceedings, the Charter of Civil Procedure of 1864, the State Senate, general courts of the State Senate, the Ukrainian State, principles of civil proceedings, civil procedure, civil proceedings.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026